

I

E I

İĞDIR

Doğu Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Şehir aynı adı taşıyan ovanın güney kenarına yakın bir noktada, Ağrı dağının kuzeybatı eteklerinde deniz seviyesinden 870 m. yükseklikte kurulmuştur. İğdir'in bulunduğu yerin önemi tarihte Sürmeli Çukur adı verilen, ortasından Aras ırmağının geçtiği ovanın ulaşım imkânlarından kolaylıkla faydalanılabilmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira Doğu Anadolu'nun büyük ticaret ve askerî merkezi Erzurum'dan doğuya yönelen yollardan biri Aras vadisini izleyerek kolaylıkla İğdir'in bulunduğu mevkie ulaşmaktadır. Söz konusu yola Kağızman mevkiinde Kars'tan gelen yol kavuşmaktadır. İğdir'a ulaşan bu yollar buradan itibaren ikiye ayrılır. Doğuya yönelen yol sınır kapısından geçerek Nahçıvan'a varır. Güneye yönelen bir başka yol ise Doğubayazıt'tan geçtikten sonra Gürbulak kapısından çıkarak İran'ın önemli merkezlerine bağlanır. Bu durum İğdir'i bulundduğu coğrafi mevkiiden dolayı geçmişte ve günümüzde büyük önem kazandırmıştır.

İğdir bugünkü yerinde sonradan kurulmuş yeni bir şehirdir. Eski merkez, aynı ulaşım imkânlarından ve önündeki verimli ovanın tarımsal zenginliklerinden uzak kalmayan bir yerde, günümüzdeki İğdir şehrine göre daha güneyde, Büyük Ağrı dağının kuzeybatı yamaçlarında savunmaya daha elverişli bir yerde bulunuyordu. *Dede Korkut Oğuznâmeleri*'nde Şatık Kalesi olarak geçen ve 1064 yılında Melikşah tarafından Bizanslılar'dan alınan kalenin burası olduğu sanılmaktadır (Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 31). Kale Türk hâkimiyetine girdiği 1064'ten sonra İğdir Korganı olarak anılmaya başlanmıştır.

İğdir Korganı ve önündeki Sürmeli Çukur, İlkçağ'da Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olan Urartu Devleti'nin elinde bulunuyordu. Daha sonra zaman zaman Sakalar'ın akınlarına uğradığı bilinen yöre Roma ve Bizans dönemlerini yaşamış, Bizans dönemi içinde zaman zaman Sâsânîler'in hâkimiyetine girmiş ve Hz. Osman devrinde (644-656) Aras havzasına yönelen akınlar sırasında müslü-

man Araplar'ın eline geçmiş, ardından müslümanlarla Bizans yönetimi arasında birkaç defa el değiştirmiştir.

XI. yüzyılın ilk yarısında yöreye Türk akınları başladı. Malazgirt zaferinden önce Kars'ın fethiyle (1064) sonuçlanan Selçuklu akınlarında Alparslan'ın oğlu Melikşah o sırada Bizans'ın elinde bulunan Şatık Hisarı'nı da fethetti ve bu dönemden sonra kaleye İğdir Korganı veya İğdir Kalesi denmeye başlandı. Bu kale Selçuklu Devleti'ne bağlı Sürmeli (Sürmeli) Emirliği sınırları içinde kaldı. Buradaki Sürmeli çukuru, Osmanlı tarihî geleneğinde Osmanlılar'ın dayandığı Kayı aşiretinin Anadolu'ya girip yerleştiği ilk yer olarak geçer.

Moğol istilâsından sonra Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad, Kemâleddin Kâmyâr'ı Aras boylarını yeniden fethetmek üzere görevlendirdi. Kemâleddin, bu arada Doğu Anadolu'nun birçok yeriyile birlikte İğdir'in da bir kenarında bulunduğu Sürmeli Çukur'u Anadolu Selçuklu topraklarına kattı (1232). İğdir yöresine XIV. yüzyılın ikinci yarısında Celâyirîler, aynı yüzyılın sonlarına doğru Karakoyunlular hâkim oldu. İğdir ovasında Karakoyunlu adlı bir yerleşme yerinin günümüzde de mevcut olması yöredeki eski Karakoyunlu hâkimiyetinin bir kanıtıdır.

Sürmeli Çukur, bir süre Timur'a bağlı Türkmen beyleri tarafından yönetildikten sonra 1404 yılında İğdir Kalesi Timur tarafından zaptedildi. Bundan az sonra 30 Mayıs 1404'te buradan geçen İspanya elçisi Klaviyo kayalık üzerinde bulunan bu kalenin adının İğdir olduğunu yazar. Timur'un ardından tekrar Karakoyunlular'ın eline geçen (1406) İğdir Kalesi XV. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlular'ca alındı (1469). İğdir ovası bu dönemde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kışlağı durumundaydı. Akkoyunlular'dan sonra Safevî idaresine geçen İğdir, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nın (1514) ardından Doğu Anadolu'nun birçok yeriyile birlikte Osmanlı topraklarına katıl-

dı. Yavuz Sultan Selim'den sonra Osmanlılar'ın Batı'ya yönelmesinden faydalanan Türkmen beyleri Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerini, bu arada İğdir yöresini de yönetmişlerdir. Nihayet III. Murad'ın Revan'ın fethiyle sonuçlanan seferi esnasında İğdir Kalesi ve önündeki Sürmeli Çukur 1583 yılında kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Revan'ın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra İğdir Revan eyaletinin Aralık kazası içinde yer alıyordu.

XVII. yüzyılın ortalarında Ağrı dağı eteklerinde bulunan İğdir Korganı'nın terk edilerek bugünkü yerine taşındığı sanılmaktadır. Bu yer değiştirmenin sebebi 1664 yılında meydana gelen şiddetli depremdir. Silâhdar Mehmed Ağa'nın verdiği bilgiye göre bu depremde Ağrı dağının büyük bir kısmı kopmuştur (*Tarih*, I, 354). Bu âfetten sonra yamaçtaki eski İğdir (İğdir Kalesi) oturulamayacak duruma gelmiş ve şehir düzlükteki bugünkü yerine inmiş, dolayısıyla verimli tarım alanına daha yakın olduğundan bir zirâî ticaret merkezi olma hüviyetini kazanmaya başlamıştır. Ancak İstanbul antlaşmasıyla (1736) Revan eyaleti İran'a bırakılınca bu eyalet içinde bulunan İğdir da Osmanlı sınırları dışında kaldı. 1827 yılında Ruslar'ın bu toprakları işgali neticesinde İğdir Rusya yönetimindeki Sürmeli (Sürmeli) sancağı içinde yer aldı. İğdir'in, Rus hâkimiyeti altındaki yıllarda 28 Ocak 1897 tarihinde yapılan bir sayıma göre nüfusunun 2900, 1908 yılında yapılan bir sayımın sonuçlarına göre ise 3691 olduğu tesbit edilmiştir. Ruslar'ın İğdir ve çevresindeki hâkimiyeti 1917 yılına kadar sürdü. 1918-1919 yıllarında Ermeni çetelerinin etkili olduğu İğdir, 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması ile Türkiye sınırları içine alındı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Beyazıt vilâyetine bağlı bir nahiye merkezi durumunda olan İğdir 1934 yılında kaza merkezi olarak Kars vilâyetine bağlandı. Bu durum 1992 yılına kadar sürdü. 27 Mayıs 1992 tarihinde çıkan 3806 sayılı kanunla kurulan ve aynı adı taşıyan ilin merkezi oldu.

Günümüzde İğdir düzlükte kurulmuş bir şehir olarak bahçeler içine saklanmış bir durumdadır. Yakın yıllara kadar daha

çok bir ya da iki katlı olan evleri bahçeler içinde yayılmaktaydı. Bu bahçelerde elma, dut, kayısı, armut, erik gibi çeşitli meyve ağaçları bulunur. 1970'li yıllardan sonra şehirde yüksek katlı binalar yapılmaya başlanmıştır. 1927 nüfus sayımında 3716 kişinin yaşadığı tesbit edilen İğdir'in nüfusu önceleri hızla artarak 1940 sayımında 10.000'e çok yaklaştı. II. Dünya Savaşı sırasında burada bulunan askerî birliklerin savaş sonrasında çekilmesi 1950 sayımında İğdir'in nüfusunun 7826'ya düşmesine yol açtı. 1960'lı yıllardan sonra şehrin nüfusundaki artma daha da hızlanmış ve ilk defa 1960 nüfus sayımında 10.000 nüfusu aşabilmiştir (12730 nüfus). Bunda, 1956 yılından sonra İğdir ovasında drenaj ve sulama kanallarının açılmasının tarımsal üretimi geliştirmesi, bunun neticesinde de İğdir şehrinde ticarî etkinliklerin gelişmesi rol oynamıştır. 1970'te 20.000'i aşan nüfus (21.420), 1990'da 35.000'i geçmiş (35.858), 30 Kasım 1997 tarihinde yapılan son sayımda 45.941'e ulaşmıştır.

İğdir şehri, nüfusundaki artışına paralel olarak mekân bakımından da genişlemiştir. İğdir'in bugünkü yerinde çekirdeğini oluşturan kesim belediye binası ile Doğubayazıt caddesi arasında isabet eder. Başlangıçta bu kesimde Karaağaç mahallesi adıyla bir yerleşim birimi bulunuyordu. Buna sonradan Rus işgali döneminde (1828-1917) Ruslar tarafından kurulan İğdir Nova mahallesi ilâve edilmiştir. İğdir'in Türkiye topraklarına katılması üzerine bu mahallenin adı Söğütlü şekline dönüşmüştür. Cumhuriyet döneminde askerî birlikleri yerleştirmek için şehrin kuzey kesiminde yapılan kışlanın çevresinde Kışla mahallesi adlı bir üçüncü mahalle oluştu. 1940'lı yıllara ait kaynaklar İğdir'in üç mahalleden meydana geldiğini ve kapladığı alanın 97 hektar olduğunu bildirir (*Belediyeler Yıllığı*, II, 261).

Bu çekirdek kesim 1950'li yıllardan sonra güneydoğu, güney ve güneybatı doğrultularına doğru genişlemeye başlamış-

tir. Bu genişlemeler çevreden şehre yapılan göçlerle yakından ilgilidir. Bunlar da yeni mahallelerin oluşmasını sağladı. Meselâ Doğubayazıt'tan gelenler Ordu caddesinin güneyi ile Halfeli caddesi arasındaki alana yerleşerek 7 Kasım mahallesini oluşturdular. Aynı şekilde Tuzluca'dan gelenler de Evrenpaşa caddesinin güneyine yerleşerek 12 Eylül mahallesini meydana getirdiler. Bunların dışında önceden şehirden ayrı durumda olan bazı yerleşmeler, sonradan şehrin belediye sınırları içine alınmasıyla mahalle haline dönüştürüldü. Yenimahalle 1984 yılında şehrin sınırları içine bu şekilde katılmıştır. İğdir şehri merkezden çevreye yönelen yollar çevresinde de büyüme göstermiştir. Doğubayazıt yolu, Tuzluca yolu, Aralık yolu ve Halfeli yolu doğrultusunda yerleşme şeritleri oluşarak şehrin ana kütlelerine eklenmiştir. 1990'lı yılların başında 1057 hektarı bulan şehir alanı sekiz mahalleyi (Bağlar, Cumhuriyet, 12 Eylül, Kışla, 7 Kasım, 14 Kasım, Topçular ve Yenimahalle) içeriyordu. Bu mahallelerden bazıları sonradan ikiye (Kışla mahallesi, Kışla ve Atatürk mahalleleri), bazıları ise üçe (7 Kasım mahallesi, 7 Kasım, Karaağaç ve Konak mahalleleri) bölünerek mahalle sayısı on bire çıkmıştır.

Şehrin ana eksenleri, kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan Atatürk caddesiyle bu caddeye paralel olan Yenicecadde ve İrfan caddesidir. Başlıca iş merkezleri de bu üç cadde ile Cumhuriyet, Doğubayazıt, Sular, Fevzi Çakmak (eski adı Uray), Evrenpaşa ve Kars caddeleri ve bunları birbirine bağlayan eksenler üzerinde bulunur. İğdir'deki ticarî faaliyetler daha çok tarım ve hayvan ürünleri ticaretine dayanmaktadır. 1992 yılı rakamlarına göre şehirde hububat, pamuk gibi tarım ürünleriyle, canlı hayvan ve deri ticareti gibi hayvansal ürünler alım satımıyla uğraşan iş yerlerinin sayısı 226'yı buluyordu.

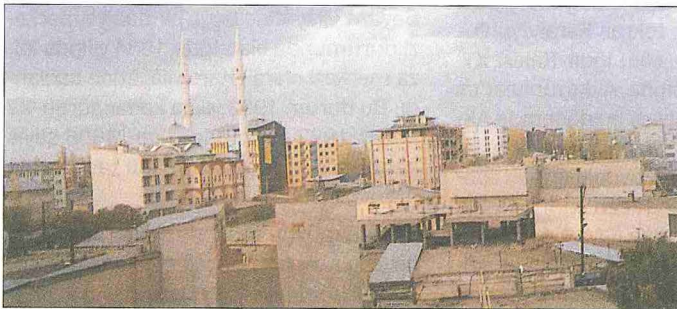
İğdir şehrinde sanayi faaliyetleri daha çok pamuğu işleyen çırcır atölyeleri, un

değirmenleri ve keçe atölyeleri şeklindedir. 1986 yılında deneme üretimine başlayan bir tekstil fabrikası 1989'da üretimini durdurmuştur. İğdir bugünkü yerinde yeni bir şehir olduğundan tarihi eser bulunmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1997 yılı istatistiklerine göre il ve ilçe merkezlerinde otuz üç, kasabalarda beş ve köylerde 136 olmak üzere İğdir'da toplam 174 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise yirmi üçtür.

İğdir şehrinin merkez olduğu il kuzey ve kuzeydoğuda Ermenistan, doğuda ve güneydoğuda Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Bölgesi) ve İran'la sınırlanır. Güneyinde Ağrı ili, batı ve kuzeybatısında Kars ili bulunur. Merkez ilçeden başka Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca adlı üç ilçeye ayrılmıştır. Bunlardan Tuzluca'da eskiden beri işletilen kaya tuzu yatakları vardır. 3559 km² genişliğindeki İğdir ilinin 1997 sayımına göre nüfusu 145.384, nüfus yoğunluğu ise 41 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 14, 21; *Ahbarü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 35 vd.; Clavijo, *Timur Devri'nde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (trc. Ö. R. Doğrul), İstanbul, ts., s. 106; Silâhdar, *Tarih*, I, 354; *Belediyeler Yıllığı*, Ankara 1949, II, 261; M. Fahreddin Kirzioğlu, *Dede Korkut Öğünâmeleri*, İstanbul 1952, s. 59-60; a.m.f., *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 21, 24-25, 27, 31, 41, 64, 81, 145, 425-426; a.m.f., *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi 1451-1590*, Ankara 1976, s. 317; a.m.f., *Anı Şehri Tarihi*, [baskı yeri yok] 1982, s. 31-35; E. Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 157, 174-175, 183-184; A. Özdengiz, *İğdir Ovası Sulama Şebekesinin Bugünkü Durumu*, Erzurum 1970; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, tür.yer.; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara 1984, tür.yer.; İbrahim Güner, *İğdir Ovası'nda Pamuk Tarımının Coğrafi Esasları* (yüksek lisans tezi, 1987, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); a.m.f., *İlimiz İğdir*, Beşdir 1993; a.m.f., *İğdir Ovası ve Çevresinin Geçmiş Coğrafyası* (doktora tezi, 1991, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); İ. K. Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *TTK Belleten*, VII (1943), s. 601-613; a.m.f., "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", a.e., VIII (1944), s. 659-680; Hamid Sadi Selen, "Doğu Anadolu'nun Yolları ve Manzaraları", *Türk Coğrafya Dergisi*, VI-VIII, Ankara 1949, s. 102-109; H. R. Ünal, "İğdir Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Batum-Doğubayazıt Kervan Yolu Hakkında Notlar", *STY*, III (1970), s. 7-15; a.m.f., "Osmanlı Döneminden Yayınlanmamış Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme", *EFAD* (1978), s. 453-483; Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK Belgeler*, XIII/17 (1988), s. 384; Mirza Bala, "Erivan", *İA*, IV, 315.

İğdir'dan
bir görünüş

